

Bernadetta Izydorczyk

Ekspresja agresji w relacjach społecznych studentów wobec nauczycieli akademickich

---

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy 2/2, 24-31

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bernadetta Izydorzycyk

Ekspresja agresji w relacjach społecznych studentów wobec nauczycieli akademickich

Współczesne społeczeństwa krajów europejskich na wiele sposobów popierają stosowanie zachowań agresywnych. Żyjemy w świecie, w którym socjokulturowe wzorce wzmacniają w procesie wychowania zachowania pełne korelacji złości i skrajnej rywalizacji wobec drugiego człowieka. Często spotykamy się z sytuacjami w przebiegu rozwoju dzieci i młodzieży, w których wychowywanie pozostaje na usługach idei nadmiernej i destruktywnej rywalizacji. Jej przejawem będzie przeżywanie drugiego człowieka jako rywala dążącego do pokonania i zniszczenia partnera. Dominują idee wspierające rozwój intelektualny przy submisji idei wspierania uczenia młodzieży empatii. Rywalizacja często nabiera cech jedynie destruktywnych (agresywnych) albo zależnych (podporządkowanych). Sukcesem staje się często „utrzymanie na powierzchni”, a nie realizacja własnych indywidualnych planów, celów przy zachowaniu asertywnych praw drugiego człowieka. Idea nadmiernej rywalizacji i modelowanie cech narcystycznych (nadmiernie eksponowane skupienie na sobie, jednostka i jej potrzeby są dla niej samej najważniejsze, inni się nie liczą), wzmacniają opisywane zjawisko skrajnej rywalizacji wśród młodych osób.

W świecie, w którym utrzymanie się na przysłowiowej powierzchni jest coraz trudniejsze, często tylko zwycięzcy wzbudzają szacunek. Bardzo łatwo poczuć się przegranym, przez to często gorszym (tj. wściekłym z tego powodu i gotowym do walki na różne sposoby (atak wprost, wyzwiska, krzyki, ośmieszanie, krytykowanie, pomijanie, milczenie itp.). Przeżywane przez osobę porażki wzmacniają coraz częściej rozwój lęków przed odrzuceniem społecznym i destabilizacją własnej socjometrycznej pozycji w grupie rówieśniczej. Współczesna literatura przedmiotu ujawnia jednocześnie znaczący wpływ na sukces w życiu nie tylko intelektu, ale przede wszystkim umiejętności kierowania swoimi emocjami, nazywanej inteligencją emocjonalną¹.

Czym jest agresja? Najczęściej przyjmowana definicja agresji określa ją jako zachowanie ukierunkowane na zadanie cierpienia innemu czło-

---

¹ D. Goleman: *Inteligencja emocjonalna*. Media Rodzina, Poznań, 1997.

wiekowi, który jest motywowany do uniknięcia tego cierpienia². Jeżeli cierpienie ofiary jest głównym celem sprawcy, mamy do czynienia z agresją wroga (gniewną). Jeżeli cierpienie to służy sprawcy jedynie jako instrument do osiągnięcia innego celu (np. rozładowanie własnej frustracji lęku, manipulacji w kierunku wymuszenia ważnej dla osoby decyzji), mamy do czynienia z agresją instrumentalną. W literaturze przedmiotu możemy odwołać się do wielu teorii wyjaśniających genezę i mechanizm powstawania agresji u ludzi³. Do wiodących należą :

- teoria rozumienia agresji jako instynktu (Freud, Lorenz) - jest ona rozumiana jako zachowanie wrodzone, zdeterminowane biologiczną koniecznością wyładowania agresywnej energii, mało podatne na wpływy zewnętrzne i proces uczenia się;
- teoria frustracji i rozumienia agresji jako popędu (rozładowanie popędowe, przy czym popęd jest rezultatem oddziaływania czynników sytuacyjnych, a sposób rozładowania uzależniony jest od procesów uczenia się);
- teoria rozumienia agresji jako rezultatu uczenia się w przebiegu życia.

Rozumienie patogenezy agresji jako frustracji w opracowaniu Dollarda Dobo, Millera i Mowrera nawiązuje do tezy, że wszelka agresja jest wynikiem frustracji, a wszelka frustracja rodzi skłonność do agresji⁴. Frustracja rozumiana jest często jako zablokowanie skierowanej na cel aktywności organizmu, bądź też stan wynikający z napotkania takiej przeszkody. Wzbudzana frustracją tendencja do agresji jest tym większa im większa jest wartość zablokowanego celu (np. ocena), im bardziej osiągnięcie tego celu jest przez frustrację uniemożliwione, im większa liczba działań zostaje zablokowana. Frustracja prowadzi często do przemieszczenia i zmiany postaci agresji pod wpływem kary. Pobudzenie emocjonalne związane z różnymi frustracjami może się kumulować w organizmie, co powoduje, że niewielkie, dodane do siebie frustracje wywołują o znacznej sile reakcję agresywną (poprzednie frustracyjne doświadczenia szkolne, osobiste itp. skumulowane mogą wywołać agresję w sytuacji aktualnej o niewielkim nasileniu frustracji).

Wywołane frustracją pobudzenie zawsze prowadzi do agresji, choć nie zawsze ujawnia się ona wobec czynnika wywołującego frustrację, ponieważ występuje lęk przed karą (sytuacja kontaktu z nauczycielem – lęk przed oceną, karą, negatywnymi konsekwencjami w edukacji, np. brakiem zaliczenia, jak i ze strony środowiska). Jeżeli strach przed karą jest duży, następuje albo przemieszczenie agresji na inny obiekt, albo zamia-

² B. Wojciszke: *Relacje interpersonalne*. W: *Psychologia*. Tom 3. Red. J. Strelau. GWP, Gdańsk, 2000.

³ Tamże.

⁴ Tamże.

na agresji na inną, mniej zagrożoną karą reakcję. Kara nasila pobudzenie, a czynnikiem rozładowującym je jest tylko zachowanie agresywne (stan katartyczny - oczyszczenie). Efekt agresji jest większy w wypadku agresji bezpośredniej (atak werbalny, fizyczny wprost) niż przemieszczonej (na inny obiekt) i zastąpionej inną reakcją (np. ośmieszaniem). Dodatkowym czynnikiem wzmagającym agresję są tzw. sygnały wywoławcze, tj. bodźce skojarzone z czynnikami wzbudzającymi gniew aktualnie bądź w przeszłości (negatywnie doświadczona sytuacja szkolna ucznia: porażki, negacja przez autorytety, konflikty rodzinne, rówieśnicze a zachowania agresywne studenta).

Są również teorie wyjaśniające patogenezę agresji jako rezultatu uczenia się za pośrednictwem procesów warunkowania instrumentalnego i modelowania. Warunkowanie instrumentalne to proces za pomocą którego organizm uczy się znaczenia pierwotnie obojętnej reakcji - jeśli agresja prowadzi do nagrody, szansa pojawienia się jej w przyszłości rośnie. Wzmocnienie zachowań agresywnych przez rodzica w wychowaniu dziecka wzmagają agresywne zachowania u studentów. Ludzie uczą się agresji nie tylko na podstawie zachowań własnych i innych ale także na podstawie skutków, do jakich te zachowania prowadzą (modelowanie).

Wśród zachowań agresywnych wyodrębnia się najczęściej te o cechach wrogich - gniewnych (ukierunkowane na zadanie cierpienia innemu człowiekowi, który jest motywowany do uniknięcia tego cierpienia) i te o cechach instrumentalnych (jeżeli cierpienie służy sprawcy jedynie jako instrument do osiągnięcia innego celu, np. uzyskania rozładowania własnej frustracji, lęku, manipulacji w kierunku wymuszenia jakiejś ważnej dla osoby decyzji). Zachowania agresywne najczęściej mają charakter:

- czynnych fizycznie (atak, walka) wobec osoby, zwierząt, przedmiotów;
- werbalnych wobec osoby (atak słowny: wulgaryzmy, krzyki itp.);
- bierno-agresywnych (ośmieszanie, kpienie z osoby, pomijanie jej, nie zauważanie, milczenie, obgadywanie itp.);
- pozornie nieagresywnych (tłumienie agresji i przemieszczanie jej na inne - pozornie nieagresywne formy zachowań np. z lęku przed karą, porażką).

W relacjach i zachowaniach studentów wobec nauczycieli mogą ujawniać się również cechy będące wyrazem ekspresji ich zróżnicowanej złości. Relacje te mogą być również kształtowane pod wpływem psychopatologicznych cech w strukturze osobowości osób wchodzących we wzajemne interakcje. Możemy wyodrębnić dwie główne postacie przeżywania i ujawniania się agresji w relacji student-nauczyciel, a mianowicie tzw. agresję w normie i patologiczną złość. Agresja w granicach normy (tzw. złość normalna) to przeżywanie uczuć agresywnych w sytuacji trudnej, bulwersującej, niezgodnej z naszymi oczekiwaniami, nie zaspakajającej naszych potrzeb itp. Złość ta mimo znacznego nasilenia, wyrażana jest w sposób

sposób dostosowany do norm społecznych (zgodnie z własnym, dojrzałym poziomem rozwoju moralnego: różnicowaniem co dobre i złe, z obowiązującymi normami moralnymi i społecznymi). Osoby te najczęściej posiadają prawidłową strukturę osobowości: szczególnie dojrzałe, zintegrowane ego, potrafią znosić frustrację i uruchamiają w sytuacjach trudnych mechanizmy obronne z grupy tzw. dojrzałych, pozwalających kontrolować zachowania agresywne przy jednoczesnym dopuszczeniu złości do świadomości i przeżywaniu jej. W sytuacji trudnej (frustracja, atak, konflikt itp.) osoba ta, nawet jeśli poczuje złość adekwatnie do siły bodźca, to jej mechanizmy obronne, adaptacyjne, wyuczone normy zachowań w sytuacji wraz z ukształtowanym ego i strukturą osobowości (już przecież na tyle dojrzała w wieku młodzieńczym), spowodują kontrolę przeżywanych uczuć agresywnych i reakcje dostosowaną społecznie (asertywną). Dojrzałe psychicznie wyrażanie złości ujawnia się poprzez zachowania asertywne. To zwykle nie wzbudza złości nauczyciela, daje możliwość dialogu. Agresja może być wtedy wyrażana wprost poprzez komunikowanie o swojej złości (przeżywam złość i ci o niej mówię, ale cię nie atakuję, bo szanuję twoje granice). Tutaj raczej nie mamy do czynienia z atakiem, furją, agresją słowną typu wulgaryzmów, czy też biernymi formami (upór, milczenie, płacz jako forma wymuszenia, nie wykonywanie poleceń, spóźnianie się, przeszkadzanie itp.). Student tzw. dojrzały wyrazi swoją złość w sposób kontrolowany, asertywny, nie krzywdząc czynem i słowem drugiej osoby. Potrafi wejść w dialog, ma prawidłowo rozwinięte ego, adekwatnie potrafi przeżywać poczucie winy za swoje czyny, różnicuje co dobre i złe, jeśli wyrazi złość w sposób niekontrolowany. Ponadto potrafi on przeprosić i nie cieszyć się z tego, co zrobił. Jego zachowania komunikują przeżywaną złość z pozycji „Ja”, z zachowaniem pełnej kontroli nad formą jej ekspozycji. Nie są to zachowania impulsywne tylko raczej asertywne, albo czasami unikowe (po części manipulacyjne: nie pokazuję Ci złości, bo boję się realnych konsekwencji, np. nie zdanego egzaminu lub innego rodzaju kary, na którą jako osoba zwierzchnia masz wpływ).

Skrajnie przeciwstawny sposób ekspresji agresji ujawnia się u studentów cechujących się tzw. uzależnieniem od złości – zwanym złością nałogową (poza granicami tzw. psychicznej, społecznej normy). Mamy tutaj do czynienia z ekspozycją zachowań agresywnych z jednoczesnym nie radzeniem sobie z kontrolą uczuć agresywnych, z blokowaniem ich. Występuje ono najczęściej w sytuacji obecności zróżnicowanych cech psychopatologicznych w strukturze osobowości osoby. Tutaj właśnie najczęściej spotykamy się ze zróżnicowanymi formami agresji czynnej (atak, furia, agresja słowna w oparciu o wulgarne słowa, krzyki, wyzwiska) i biernej (upór, milczenie, płacz jako forma wymuszenia, nie wykonywanie poleceń, spóźnianie się na zajęcia, wyśmiewanie, zaśmiewanie złości).

Istnieją pewne psychopatologiczne cechy w strukturze osobowości sprzyjające zachowaniom agresywnym. Najczęściej problemy z przeżywaniami i kontrolą wyrażania agresji posiadają osoby (w tym studenci) z nasilonymi (w różnym stopniu) w strukturze osobowości cechami: narcystycznymi, psychopatycznymi, socjopatycznymi, impulsywnymi (często w osobowości borderline oraz histerycznej) i infantylnymi.

Dlaczego student jako osoba może doświadczać i ujawniać swoją złość?

Każdy z nas ma swoją własną historię życia – a w niej ważne jest np. dorastanie w rodzinie, w której modelowano złość, jako sposób rozwiązywania sytuacji trudnych i relacji interpersonalnych. Złość pełni funkcję ostrzegawczą, że coś jest nie tak. Tutaj ten sygnał nie istnieje - złość jest czymś normalnym i wszechobecnym, nikt nie słucha, nim nie zaczniesz się złościć i krzyczeć, problemy rozwiązuje się przy pomocy złości. Ważne w genezie rozwoju są też fizyczne i seksualne nadużycia, rozwój uczucia nadmiernego wstydu (osoby pełne wstydu, często mają również zaniżone poczucie własnej wartości, często unikają wyrażania złości, ale są nią przepełnieni, mogą to ujawniać przez tzw. bierną złość zablokowaną), alkohol i narkotyki (marihuana, kokaina, PCP-anielski pył, amfetamina, środki uspakajające, sterydy anaboliczne, środki halucynogenne typu LSD, meskalina, opium np. heroina).

Główne cechy i mechanizmy życia w złości to:

- władza i kontrola (jeżeli wścieknę się wystarczająco mocno mogę zmusić cię, żebyś zrobił to czego chcę). Wszyscy pragną władzy, ale nie każdy jest jej maniakiem (władza absolutna). Ten rodzaj władzy (złość jest tutaj brutalną bronią) daje tylko okresową kontrolę nad sytuacją, grozi licznymi utratami (np. znajomych, przyjaciół itp.). To często grupa określana terrorystami, furiatami (w skrajnych przypadkach);
- odrzucanie odpowiedzialności (obwinianie innych za ataki swojej złości biernej i czynnej: to przez ciebie oszaleję...);
- ubogie umiejętności intelektualne (brak podstawowych umiejętności porozumiewaniu się z ludźmi, brak umiejętności bycia słuchaczem, podzielenia się swoimi uczuciami);
- unikanie uczuć lub osób (złość to uczuciowa przykrywka - uniemożliwia odczuwanie czegokolwiek poza nią. To jedyne dozwolone uczucie);
- nawyk (naturalna moc przyzwyczajenia do złości). Reakcje złości są odruchowe, nie musimy o nich myśleć, po prostu to robimy, są efektywne, dlatego właśnie są cenne. Bardzo trudno nawyk złości zmienić dlatego, że nie poprzedzamy działania myśleniem. Skutkiem jest zatracenie umiejętności adekwatnego zachowywania się w różnych sytuacjach;

- gorączka złości (możemy uzależnić się od pewnych wydarzeń np. walk, kłótni, starć). Głównym sygnalizatorem uzależnienia jest fakt, że twoja miłość i zaufanie do rzeczy uzależniającej cię są większe niż do czegokolwiek innego.

Na podstawie analizy doświadczeń własnych wobec relacji ze studentami w sytuacjach dydaktycznych, jak i analizy literatury przedmiotu, wyodrębniłam dla potrzeb diagnozy psychologicznej i poradnictwa następujące cztery typy studentów eksponujących w zróżnicowany sposób swoją przeżywaną złość w relacji z nauczycielem i innym personelem pedagogicznym, z którym pozostają oni w zależności dydaktyczno-naukowej:

1. Student typu „milczek”- dominują cechy infantylnej struktury osobowości, biernej złości, poczucie skrzywdzenia, depresyjne funkcjonowanie, alienacja, opór. Student nie okazuje złości wprost (atak, werbalne docinki, ośmieszanie, kłótnie, roszczenia itp.), ale też często nie reaguje na nas, spóźnia się, głównie w odpowiedzi milczy, może traktować nas jak tzw. przysłowiowe powietrze (cechy bierno-agresywne). W postępowaniu główne wskazania dotyczą konfrontacji z rzeczywistym stanem rzeczy i komunikowaniem studentowi co widzimy i co o tym sądzimy wprost, w konkretnej sytuacji, bez odkładania na później. Tutaj może się zdarzyć, że złość i bierność osoby skumulowane mogą zostać przez nas, w sposób nieświadomy i pomieszczone wewnątrz nas, dzięki mechanizmom obronnym. Sami przez to będziemy się złościć za siebie i za drugą osobę.
2. Student typu „pieniacz” - dominują w jego zachowaniach cechy złości czynnej, często atak i agresja słowna, cechy narcystyczne, socjopatyczne, psychopatyczne, impulsywne, często połączone z postawą roszczeniową typu: płacę – żądam, mam prawo. W takiej sytuacji ważne jest uruchomienie przez nauczyciela od początku postawy bardzo wyraźnie pokazującej konfrontację i siłę decyzyjności, a ponadto nie wchodzenie w dyskusję. To są często osoby manipulacyjne, u których taka postawa wzmaga agresywność i chęć walki, aby wygrać. Nie reagują konstruktywnie na uległość (często są to osoby z nawykiem reagowania, roszczeniowością i złością w życiu).
Ważne jest reagowanie wprost z jasnym komunikatem, powiedzenie o co chodzi (opierając się na klarownie przekazanych treściach, bez prowokowania reagowania emocjonalnego). Ważny jest brak pokazywania uległości wobec rzucanych przez agresora słów, przeżywanego lęku, zniecierpliwienia, irytacji itp. Jeśli student grozi – wysłuchać spokojnie, jeśli nie słucha naszych ostrzeżeń odwołać się do 4 stopni reagowania na gniew W. Salter (najpierw komunikuję o swoim zdaniu i niezadowoleniu z postawy agresywnej osoby, w następnej kolejności uruchamiam tzw. zaplecze, tj. informuję o środkach, które podejmę,

jeśli nie zostanie dokonana zmiana zachowania studenta, na koniec sięgam do zaplecza – włącznie z powiadomieniem władz o krytycznym zachowaniu, nie zaliczeniu, konsekwencjach dyscyplinarnych). Jest tutaj potrzebna silna konfrontacja i własny spokój⁵.

3. Student typu narcystycznego – w jego zachowaniach dominuje agresja - szczególnie słowna - według głównej zasady: ja jestem najważniejszy, mam do tego tylko prawo, jeśli tego nie widzisz, to mnie ranisz, a ja się bronię. Student często przeżywający i jednocześnie skrywający poczucie nadmiernego wstydu za swe dążenia, szukający najczęściej uwagi, reagujący agresją na wszelkie formy jego negacji, konfrontacji z nim. Często formy agresywnych zachowań są przez niego przeżywane jako zranienie jego dumy i efekt nadmiernej krytyki (np. ocenianie niezgodne z jego myśleniem), ponadto nieadekwatnie się ocenia i szuka potwierdzenia swojej wartości u nas. Wtedy czuje się ważny (w wewnętrznym funkcjonowaniu tym przykrywa swoją niską samoocenę) i jeśli tego nie odnajduje to w efekcie rośnie często drażliwość, wstyd, poczucie gorszości i reakcje agresywne (słowne) do furii włącznie. Niejednokrotnie taka osoba może ukrywać swoją złość wobec osoby, do której ją czuje, przemieszczając ją na innych ludzi, przedmioty, zwierzęta. W relacji nauczyciel - student narcystyczny i agresywny trzeba być szczególnie wyczulonym na uruchamianie się własnej agresji i pobudzenie emocjonalne, wynikające z zetknięcia się z narcyzmem studenta. Ważny jest własny wgląd w te emocje, spokój w zachowaniu i nie uleganie jego agresywności i postawie wyższości własnej. Wskazana postawa asertywna i spokojna konfrontacja (własna złość, albo lęk i niepewność powinny być uświadomione i tym samym przeżywane pod kontrolą).
4. Student typu „dziecko” - dominują u niego zachowania agresywne tzw. bierne: uległość, nadmierne podporządkowanie, często płacz jako sposób wymuszenia reakcji, lęku przed skonfrontowaniem się ze złością wprost. Warto pamiętać o tym, aby nie dać się uwieść „płaczącemu dziecku”, które w taki właśnie sposób wyraża swoją złość i może być manipulacyjne (chce osiągnąć korzyść). Często takim osobom bardziej pomagamy, niż tym agresywnym wprost).

Reasumując całokształt poruszonych treści, możemy powiedzieć, że zdrowe psychicznie (asertywne), oparte o szacunek dla samego siebie i partnera relacje społeczne w zakresie struktury społeczności akademickiej (student – pracownik akademicki), powinny oscylować pomiędzy wykształconą zdolnością obu stron do doświadczania empatii, związanej z rozwojem inteligencji emocjonalnej, dojrzałością mechanizmów obron-

---

⁵ M.Król-Fijewska: *Trening asertywności* Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości, Warszawa, 1998.

nych i cechami osobowości partnerów interakcji. Dają one wszystkie podstawę do przekształcenia będącego często wyrazem agresji monologu w relacji student - nauczyciel w konstruktywny dialog pomiędzy nimi. Będzie on owocował dominacją zachowań asertywnych nad agresywnymi i zależnymi.

Dr Bernadetta Izydorczyk jest pracownikiem Katedry Psychologii Klinicznej i Sądowej na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach.

Uwaga!

Wszystkich zainteresowanych zapraszamy do
współpracy!
Jeśli chciałbyś się podzielić czymś z czytelnikami
Bibliotheca Nostra, napisz artykuł!

Kontakt:

m.pacha@awf.katowice.pl
tel. 032 207 51 48